

KISEBBSÉGEK PARLAMENTI KÉPVISELETE

DOBOS BALÁZS*

A kisebbségek parlamenti képviselte nemzetközi összehasonlításban: deskriptív vagy szubsztantív képviselet?***

The parliamentary representation of minorities in international comparison: descriptive or substantive representation?

ABSTRACT: The aim of the introductory and summarising study of this block of papers is to present the research question, which is currently being addressed by the ongoing research on how the presence of minorities in parliaments through different channels, e. g. ethnic or mainstream parties, reserved seats etc. (descriptive representation), can have a substantive impact, especially on issues that are likely to be important for the minority groups concerned in East-Central Europe. The research itself aims to contribute to the theoretical and practical understanding of minority representation and to future policy reforms that could enhance its effectiveness. In doing so, it will highlight the key political thinkers who have argued that politically underrepresented minorities need to be provided with collective rights and representation mechanisms to ensure that their interests are pursued. It also discusses relevant international legal standards and recommendations, as well as the relatively limited empirical research to date that has examined the actual political impact of minority MPs, including recent research on the system of minority spokespersons in Hungary. Finally, it presents the main characteristics of the nearly 300 minority MPs identified through self-identification in the 11 countries surveyed.

* A szerző politológus, történész, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa. E-mail: dobos.balazs@tk.hun-ren.hu
ORCID: 0009-0007-2145-4131.

** A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K143523. számú, „A kisebbségek parlamenti képviselet nemzetközi összehasonlításban: deskriptív vagy szubsztantív képviselet?” c. projekt keretében készült.

KEYWORDS: minority representation, effective participation in public life, parliaments, descriptive representation, substantive representation, ethnic parties

Kisebbségi képviselők a parlamentben: a jelenléttől a hatásig

A multietnikus országokban mind az etnokulturális kisebbségi csoportok, mind a szélesebb társadalmak különböző közösségi és politikai stratégiákat követnek arra vonatkozóan, hogy miként viszonyuljanak a kulturális sajátosságok és identitások megőrzéséhez és az egymáshoz való kapcsolatok kialakításához. A létrejött, túlnyomórészt nemzetiesítő etnopolitikai rezsimek is nem csupán egy számos tekintetben egyenlőtlen és aszimmetrikus helyzetet jelentenek a kisebbségek számára, hanem ugyancsak felvetik azt a kérdést, hogy miként kezeljék az etnikai különbségeket. A szakirodalomban elterjedt akkomodáció-integráció elkülönítés szerint míg az előbbi az etnikai identitások tartósságára és a különálló érdekek megfogalmazására és védelmére épít, az utóbbi a különbségek háttérbe szorítását, és helyettük a közös állampolgári-civil kötődések erősítését hangsúlyozza. Ezen eltérő megközelítések számos egyéb terület mellett kifejeződnek a politikai, és ezen belül a választási rendszerek kiépítése során is, hogy biztosítanak-e akár intézményesített lehetőséget az egyenlőtlen hatalmi helyzetben lévő kisebbségek számára az érdekeik megjelenítésére és képviseletére a főbb döntéshozó testületekben.

A kérdés különös fontossággal került előtérbe az etnikai konfliktusokkal és feszültségekkel terhelt Közép- és Kelet-Európában, ahol a rendszerváltások és a soknemzetiségű államszocialista államszövetségek gyakran erőszakkal kísért felbomlása során és azt követően, a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviseletével kapcsolatban a hangsúly először csupán a törvényhozási jelenlétük megteremtésére helyeződött a választási rendszerek megfelelő kialakítása révén.

A választási mérnökösködésen túl a különböző – és nem csak közép- és kelet-európai – modelleket övező figyelem főként a 2000-es évektől kezdve tevődött át jelen bevezető tanulmány fő kérdésére, arra, hogy a különböző képviseleti mechanizmusok révén mandátumot szerzett, deklaráltan kisebbségi kötődésű képviselők pusztán jelenlétén túl vizsgálni szükséges a háttérüket, a politikai prioritásait, stratégiáikat, és a konkrét tevékenységüket, hogy cselekszenek-e, és miként az általuk képviseltek nevében, érdekében, képviselik-e, előre mozdítják-e, és tudnak-e eredményt elérni azokban a szakpolitikai ügyekben, amelyek vélhetően a választóik érdekeit szolgálják (szubsztantív képviselet). Másként fogalmazva, az adott etnopolitikai rezsimekben mit tudnak a kisebbségi képviselők tematizálni és elérni, amely eredmények meglehetősen szerteágazó típusúak lehetnek az egy ügyben való nem cselekvéstől, egy kedvezőtlen döntés megakadályozásától kezdve az elismerési politikán át egészen a konkrét forráselosztási és kisebbségvédelmi lépésekig. Összességében tehát a kulcskérdés, a szubsztantív képviselet tartalma, hogy

a képviselő mennyiben képes előmozdítani azokat az ügyeket, amelyek legalábbis vélhetően összhangban vannak az általa képviseltek érdekeivel, a gyakorlatban meglehetősen sokrétű lehet.

A szakirodalomban a fentiek mellett növekvő érdeklődés kísérte tágabban az elismerés, a csoportidentitások és -határok, és az egyenlőség kérdéseit, és a demokráci elméletek között azokat a részvételi-deliberatív formákat, amelyek a lehető legteljesebben képesek megjeleníteni a választók akaratát. Újabb kutatási irányok kitérnek arra is, hogy a választásokat és bennük a kisebbségek szerepét vizsgálják a hibrid, félig autoriter rezsimekben, amelyek nem szükségszerűen a demokráciát, hanem jóval inkább a hatalom megőrzését szolgálják.¹

Maga a szubsztantív képviselethez vezető kiindulópont, a törvényhozásokban való pusztán kisebbségi jelenlét leginkább a Hannah Pitkinhez köthető ún. deskriptív vagy „tükör-képviselet” fogalmával írható le, amely azt fejezi ki, hogy a képviselő mennyiben hasonlít az általa képviseltekhez, akár megjelenése, neme, bőrszíne, nyelve stb., akár a közös érdekek és tapasztalatok alapján.² Az 1990-es években számos meghatározó politikai gondolkodó – többek között Iris Marion Young,³ Will Kymlicka,⁴ Anne Phillips,⁵ Melissa Williams⁶ és Jane Mansbridge⁷ – érvelt határozottan amellett, hogy az amúgy politikai képviselettel nem rendelkező vagy alulreprezentált, történetileg hátrányos helyzetű kisebbségek számára kollektív jogokat és politikai képviseleti mechanizmusokat kell biztosítani annak érdekében, hogy megjeleníthessék az érdekeiket és befolyásolják az őket különösen érintő döntéshozatali folyamatokat. Érvként gyakorta előkerült, hogy azáltal, hogy a kisebbségek képviselői bekerülnek a döntéshozó testületekbe, nő a kisebbségek láthatósága és jelenléte a közéletben, továbbá ez elősegíti az érdekek megfogalmazását, egyáltalán a politikai szereplővé válásukat, a gyakorta strukturális egyenlőtlenségek, a diszkrimináció és a velük kapcsolatban kialakult előítéletek leküzdését. A kellő vagy nagyobb mértékű képviselet megvalósításához olyan elvárások is társultak az 1990-es években, hogy azok a kisebbségi jogok elfogadásához, hatalommegosztási intézmények kialakításához is elvezetnek, és mindezek

¹ Lásd például Stroh Alexander: Electoral rules of the authoritarian game: undemocratic effects of proportional representation in Rwanda. *Journal of Eastern African Studies*, 4(1), 2010. 1–19.

² Pitkin, Hannah: *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press, 1967.

³ Young, Iris Marion: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 1990.

⁴ Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

⁵ Phillips, Anne: *The Politics of Presence*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

⁶ Williams, Melissa S.: *Voice, Trust, and Memory*. Princeton: Princeton University Press, 1998.

⁷ Mansbridge, Jane: Should blacks represent blacks and women represent women? A contingent 'yes'. *Journal of Politics*, 61(3), 1999. 628–657.

révén hozzájárulnak akár az etnikai konfliktusok megelőzéséhez vagy kezeléséhez.⁸ Mindezek következményeként a szakirodalom arra összpontosított, hogy mi lehet a megfelelő intézményi szerkezet és választási rendszer a soknemzetiségű, adott esetben élesen megosztott társadalmak számára, amely a fentieket előmozdítaná mind elméletben, mind akár konkrét konfliktusok megoldása érdekében. Ez viszont Donald Horowitz 1980-as évek közepeit meghatározó munkája⁹ nyomán ismételtén kiújította azt a normatív jellegű, az akkomodációs és integrációs szembenálláshoz köthető vitát az ún. konszociációs vagy hatalommegosztási¹⁰ és a centripetalista¹¹ iskolák között immár az intézményi megoldások terén (vagy más néven Lijphart-Horowitz vita), hogy például a megoldásul rögtön kínálkozó, a kisebbségek számára kedvező arányos választási rendszerek, a számukra fenntartott parlamenti helyek, vagy maguk az etnikai pártok¹² mennyire károsak vagy ellenkezőleg, hasznosak a demokráciákra nézve az etnikai választóvonalak elmélyítése, tartósítása és intézményesítése következtében. A kollektív jogok biztosításának szorgalmazása ráadásul kritikai reakciókat is kiváltott több liberális, republikánus és libertariánus szerző részéről.¹³

Mindeközben azt az elképzelést, hogy a kisebbségek egyáltalán legyenek jelen az őket érintő döntéshozatalban, a nemzetközi szervezetek is határozottan képviselték. A nemzetközi kisebbségvédelem szintjén ugyanakkor az a további

⁸ Lásd például Brunner Georg: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 1995. Gurr, Ted Robert: Why Minorities Rebel: A Global Analysis of Communal Mobilization and Conflict since 1945. *International Political Science Review*, 14(2), 1993. 161–201. Juberias, Carlos Flores: Választási törvényhozás és etnikai kisebbségek Kelet-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 1998/2. 61–89.

⁹ Horowitz, Donald L.: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press, 1985.

¹⁰ Lásd például Lijphart, Arend: *Electoral Systems and Party Systems*. New York: Oxford University Press, 1994; McGarry, John – O’Leary, Brendan: Iraq’s constitution of 2005: Liberal consociation as political prescription. In: Choudhry, Sujit (ed.): *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* Oxford: Oxford University Press, 2008. 342–368; Reynolds, Andrew (ed.): *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2002; Wolff, Stefan: Post-Conflict State-Building: The Debate on Institutional Choice. *Third World Quarterly*, 32(10), 2011. 1777–1802.

¹¹ Lásd például Reilly, Benjamin: Electoral Systems for Divided Societies. *Journal of Democracy*, 13(2), 2002. 156–170; Roeder, Philip G.: Power dividing as an alternative to power sharing. In: Roeder, Philip G. – Rothchild, Donald S. (eds.): *Sustainable Peace: Power and Democracy After Civil Wars*. Ithaca: Cornell University Press, 2005. 51–82.

¹² Lásd például Brancati, Dawn: Decentralization: Fueling the Fire or Dampening the Flames of Ethnic Conflict and Secessionism? *International Organization*, 60(3), 2006. 651–685; Ishiyama, John: Ethnopolitical Parties and Democratic Consolidation in Post-Communist Eastern Europe. *Nationalism and Ethnic Politics*, 7(3), 2001. 25–45.

¹³ Htun, Mala: Is Gender like Ethnicity? The Political Representation of Identity Groups. *Perspectives on Politics*, 2(3), 2004. 439–458.

gondolat, hogy a jelenlétet szükséges átváltani hatássá, befolyássá is, már megjelent az EBEE 1990-es koppenhágai találkozójának dokumentumában, az ENSZ 1992-es kisebbségi jogi nyilatkozatában, az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezményében és annak második tematikus kommentárjában, majd kiemelten az EBESZ Kisebbségi Főbiztosa által 1999-ben kiadott, a kisebbségek hatékony közéleti részvételéről szóló Lundi Ajánlásokban, valamint szintén az EBESZ-hez köthetően, a kisebbségeknek a választási folyamatban való részvételének előmozdításáról szóló 2001-es Varsói Útmutatóban. A nemzetközi kisebbségvédelem sarokkövei így a hatékony részvétel, a teljes és hatékony egyenlőség, illetve az identitás és a kultúra megőrzése lettek.¹⁴

A fentiek hatására vagy más megfontolásokból is – az euroatlanti integrációs és a nemzetközi standardoknak való megfelelési célok, külső vagy belső kényszerek, a kisebbségek felé a nagyvonalú politika demonstrálása miatt – számos közép- és kelet-európai ország vezetett be különféle mechanizmusokat, hogy ösztönözze vagy egyenesen garantálja a kisebbségek képviseletét, mindenekelőtt a törvényhozásban. Az adott ország hagyományaitól, politikai berendezkedésétől és viszonyaitól, illetve a kisebbségek sajátosságaitól, létszámától, területi elhelyezkedésétől, politikai mobilizációjától függően a képviselet így a gyakorlatban számos formát ölthet az olyan esetektől kezdve, ha a pártrendszer már eleve etnikai-nyelvi törésvonalakon nyugszik, ha az etnikai pártok a pártversenyben „szabályosan” jutnak mandátumhoz, vagy ha integráló módon, a kisebbségi szereplőket a mainstream pártokba igyekeznek bevonni és a választásokon indítani akár kvóták révén. Az olyan további példák esetében, ahol közvetlenül vagy közvetett módon, de kedvezményes úton ösztönzik a képviselet megteremtését, a leginkább elterjedtek a következők a kisebbségi pártok kedvezményes nyilvántartásba vételén és támogatásán kívül:

- a parlamenti bejutási küszöb csökkentése kisebbségi szereplők számára,
- a kisebbségek számára fenntartott vagy garantált helyek,
- a kisebbségek számára kedvezően meghúzott választókerületek, főként a többségi választási rendszerekben.¹⁵

¹⁴ Verstichel, Annelies: *Participation, Representation and Identity. The right of persons belonging to minorities to effective participation in public affairs: Content, justification and limits*. Antwerp: Intersentia, 2009.

¹⁵ Összefoglalóan lásd például Bieber, Florian: Introduction: Minority Participation and Political Parties. In: *Political Parties and Minority Participation*. Skopje: Friedrich Ebert Stiftung, 2008. 5–30; Frowein, J. A. – Bank Roland: *The Participation of Minorities in Decision-Making Processes*. Expert study submitted on request of the Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN) of the Council of Europe by the Max-Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg, 2000. Reynolds, Andrew: *Electoral systems and the protection and participation of minorities*. London: Minority Rights Group International, 2006; Székely István Gergő – Horváth István: Diversity recognition and minority representation in Central and Southeast Europe:

Közülük a kutatások leginkább az etnikai kvótákra és a garantált helyekre,¹⁶ valamint a kisebbségi képviselők lehetséges pártkötődésére összpontosítottak.¹⁷ A nem etnikai pártok színeiben megválasztott kisebbségi képviselőkkel kapcsolatban például elterjedt feltételezés, hogy esetükben a csoporttagságnak inkább egy előíró értelmezése van jelen, és hogy mivel őket jellemzően nem (csak) az érintett közösség szavazói választják meg, és a pártkötődéseik miatt kevésbé fogékonyak a kisebbségi érdekek képviseletére.¹⁸ Velük szemben a garantált vagy kedvezményes kisebbségi mandátumok birtokosai esetében nagyobb tere nyílik az egyéni önmeghatározásnak, de kiválasztásukban, a támogatásért cserébe nagyobb a szerepe a kormányoknak, amely mechanizmusok sok esetben politikai függéshez, patronázshoz és klientalista gyakorlatokhoz vezetnek, amelyek segítségével a gyakorta önérték által vezérelt képviselők igyekeznek megőrizni a támogatásukat és biztosítani a pozíciójukat.¹⁹

A kisebbségi képviselőknek a különböző képviseleti formákon keresztül megnyilvánuló, lehetséges hatásával kapcsolatban széles körben feltételezik azt a kézenfekvő relációt, hogy maga a jelenlét, a deskriptív képviselet elősegíti a hatással bíró szubsztantív képviseletet,²⁰ és a kisebbségi igények iránt növekvő odafigyelést és érzékenységet. Anne Phillips szerint már magának a jelenlétnek van bizonyos hatása legalábbis a nagyobb legitimitáció és a közvélemény érzékenyítése tekintetében, miközben mára az oksági viszonyt többen megkérdőjelezzik, és korántsem egyértelmű, hogy önmagában a képviselet megvalósulása miért és hogyan vezetne szükségszerűen szakpolitikai hatásokhoz.²¹ Ennek kapcsán – összhangban az EBESZ Varsói Útmutatójával – arra mutatnak rá, hogy önmagában a parlamenti

a comparative analysis. *Nationalities Papers*, 42(3), 2014. 426–448. A fentiekhez képest újabb tipológiát kínál Farkas György Tamás, aki az aktív és passzív választójog, a választás és a választhatóság oldaláról közelíti meg a kisebbségi képviseletet elősegítő vagy garantáló megoldásokat. Csoportosításában kiemelőnek nevezi azokat az eseteket, amelyekben a kisebbségi választók személyi vagy területi alapon, a nem kisebbséghez tartozóktól elkülönülten szavaznak a képviselőikre, míg az integratív modellekben a jelölőkre, jelölőszervezetekre vonatkozó speciális előírások, például a pártlisták összeállításakor kisebbségi kvóta alkalmazása vagy a kisebbségi pártok esetében a bejutási küszöb leszállítása vagy eltörlése révén. Lásd Farkas György Tamás: *Kisebbségek és a választójog*. Budapest: Gondolat, 2024.

¹⁶ Lásd például Bird, Karen: Ethnic quotas and ethnic representation worldwide. *International Political Science Review*, 35(1), 2014. 12–26; King, Ronald F. – Marian, Cosmin Gabriel: Minority Representation and Reserved Legislative Seats in Romania. *East European Politics and Societies*, 26(3), 2012. 561–588; Krook, Mona Lena – O’Brien, Diana Z.: The Politics of Group Representation: Quotas for Women and Minorities Worldwide. *Comparative Politics*, 42(3), 2010. 253–272.

¹⁷ Lásd például Zuber, Christina Isabel: Reserved Seats, Political Parties, and Minority Representation. *Ethnopolitics*, 14(4), 2015. 390–403.

¹⁸ Bird, 2014.

¹⁹ Uo. King – Marian, 2012.

²⁰ Mansbridge, 1999.

²¹ Zuber, 2015.

mandátum birtoklása nem garantálja, hogy az illető képviselőnek tényleges szava is lesz a döntéshozatalban.²² Összességben a képviselő megválasztásának módja, pártkötődése, politikai háttere, egyéni tapasztalatai, ambíciói, képességei, újraválasztási szándékai, valamint a külső politikai körülmények és intézményi tényezők mind befolyással vannak arra, hogy tud-e szimbolikus vagy érdemi eredményeket elérni a választói számára. Ráadásul mások mellett érvelnek, hogy a deskriptív képviselet se nem elégséges, se nem szükségszerű feltétele a kisebbségi képviselet megvalósulásának, magyarul nem szükségszerű, hogy egy kisebbség érdekeit feltétlenül az adott közösséghez tartozó képviselje.²³ Ez utóbbira intézményesült példa a horvátországi szisztéma, ahol a 2000-es évek eleje óta a három szerben, egy-egy magyaron és olaszon kívül egy képviselő képviseli közösen a cseh és szlovák, egy fő a volt jugoszláv – albán, bosnyák, macedón, montenegrói és szlovén –, további egy fő pedig a bolgár, lengyel, német, orosz, osztrák, roma, román, ruszin, török, ukrán, vlach és zsidó kisebbségeket.

A szubsztantív képviselettel kapcsolatban azonban rögtön felmerül az a megkerülhetetlen elméleti és gyakorlati kérdés, hogy mégis miként lehet egyáltalán definiálni, mérni és akár összehasonlítani az egyes képviselők hatását,²⁴ ami nem mellesleg felértékelődik a politika 21. századi perszonalizációjával, a pártok helyett a politikusi személyiségek és egyéni kommunikációk előtérbe kerülésével is. Egy szereplőnek egy adott ügyben való hatásának ugyanis nem csupán a mértéke lehet vizsgálat tárgya, hanem az egyidejűleg többféle síkon is mozoghat: el lehet érni a kulcsszereplők hozzáállásának, percepcióinak a változását az illető ügyben, befolyásolni lehet a magatartásokat, a diskurzusokat, az eljárások rendjét és menétét, illetve nem utolsósorban a konkrét politikai tartalmakat is.²⁵

Utóbbiak, az akár materializálható eredmények elérése szorosan összefügg egy másik kulcskérdéssel: a faji, etnikai identitásokkal kapcsolatos szakirodalomban az elmúlt évtizedekben domináns konstruktivista megközelítés szerint ugyanis a kisebbségi érdekeket nem lehet eleve adotttnak és magától értetődőnek venni, ahogy maguk az érintettek sem eleve jól körülhatárolt társadalmi csoportok egyértelmű határokkal, hanem változatosan tagolt entitások különböző kötődésekkel, preferenciákkal és rétegekkel. Valójában, az intézményeknek és az eliteknek meghatározó

²² Alonso, Sonia, Ruiz-Rufino, Rubén: Political representation and ethnic conflict in new democracies. *European Journal of Political Research*, 46(2), 2007. 237–267.

²³ Pap András László: *Identitás és reprezentáció: Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviseletig*. Budapest: Gondolat, 2007; Verstichel, 2009.

²⁴ Vizi Balázs: International Standards on the Right to Participation of Minorities in Public Life and Representation of Minorities in the Hungarian and the Italian Parliaments. *Diritto Pubblico Comparato ed Europeo*, 39(2), 2019. 1667–1683.

²⁵ Jones, Nicola – Villar, Eliana: Situating children in international development policy: challenges involved in successful evidence-informed policy influencing. *Evidence & Policy*, 4(1), 2008. 31–51.

szerepe van a csoportok meghatározásában,²⁶ gyakorta egyes identitások előnyben részesítésével a hivatalos elismerés, a forráselosztás és patronázs révén. A kisebbségi vezetők pedig azáltal, hogy mind nagyobb támogatást kívánnak szerezni a közös jellemzők kidomborításával és a különbségek degradálásával, hajlamosak a közösségeiket homogén és jól körülhatárolt entitásoknak lefesteni, és ezáltal járulnak hozzá komoly mértékben a csoportthatárok és -identitások megkonstruálásához is.²⁷ Az is számít továbbá és komoly következményekkel járhat az interetnikus kapcsolatokra nézve, hogy milyen utat követnek: alapvetően pozitívan tekintenek a múltra és a jelenre, elismerést és védelmet igényelnek, vagy pedig a sérelmet hangsúlyozzák kompenzációs céllal és a lehetséges fenyegetésekre hívják fel a figyelmet.²⁸

Az értékelési szempontoknak a fentiek nyomán ezért leginkább a jogi keretekre, politikákra, diskurzusokra, illetve folyamatokra kell összpontosítaniuk, annak vizsgálatára, hogy kik vesznek részt a döntéshozatalban vagy egyéb tevékenységekben, milyen lépéseket tesznek, illetve milyen gyakorlatokat folytatnak. E téren az önértékeléseknek, az érintetteknek adott esetben szubjektív véleményének, percepciójának szükségszerűen teret kell engedniük annak megítélésében, hogy a képviselő milyen szerepet játszott egy döntés meghozatalában, egy eredmény elérésében formálisan és informálisan, amelyben viszont óhatatlanul benne van az egyéni szerepvállalás túlzott felnagyításának a lehetősége. Mindeközben a parlamenti képviselők tevékenységének és hatékonyságának alaposabb vizsgálata növekvő érdeklődést mutat elsősorban a civil szervezetek, a média és a kutatók részéről, amelynek terén kézenfekvő a nyilvános adatokkal megtámogatott kvantitatív eszközök igénybe vétele, olyan formális aktivitások elemzése, hogy mennyire élt a képviselők a lehetséges parlamenti jogosítványaival: hányszor és milyen hosszan szólalt fel, hány kérdést tett fel és interpellációt intézett, hány törvényjavaslatot és -módosítót nyújtott be, hány bizottságban vállalt szerepet stb., és hogy ezen formális tevékenységek mennyire befolyásolták az illető újraválasztását. Ezen kutatások kevésbé voltak képesek elkülöníteni azt, hogy a képviselők mennyire bizonyultak eredményesnek külön-külön a főbb parlamenti feladatok terén, ideértve leginkább a választók képviseletét, a kormány ellenőrzését és a törvényhozást. Hasonlóan, kevesebb figyelem hárult viszont egyrészt a képviselők kevésbé látható és kutatható, informális szerepének, másrészt az olyan kvalitatív aspektusok vizsgálatára, mint például a felszólalások, a kérdések vagy a törvényjavaslatok tartalomelemzése.²⁹

²⁶ Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001/7–8. 60–66.

²⁷ Andriescu, Monica – Gherghina, Sergiu: *The Dual Consequences of Politicization of Ethnicity in Romania*. ECMI Working Paper, No. 63, 2013.

²⁸ Gadjanova, Elena: What is an Ethnic Appeal? Policies as Metonymies for Ethnicity in the Political Rhetoric of Group Identity. *Ethnopolitics*, 12(3), 2013. 307–330.

²⁹ Schobess, Richard: Behind the Scenes: What is Parliamentary Performance and How Can We Measure It? *Parliamentary Affairs*, 75(4), 2022. 767–790.

A kisebbségi képviselet hatékonysága az eddigi kutatások tükrében

A kisebbségi (szubsztantív) képviselettel kapcsolatos kutatások leginkább arra fókuszálnak, hogy milyen intézményi és társadalmi ösztönzői vagy akadályai vannak a kisebbségi közéleti részvételnek és képviseletnek és mindeddig rendkívül kevés szisztematikus és főként összehasonlító elemzés született különösen az európai országokat illetően, hogy vajon a különböző módokon megválasztott kisebbségi képviselők képesek-e, hogyan és milyen mértékben befolyásolni azokat a politikai döntéseket, amelyek valószínűsíthetően fontosak az érintett közösségek számára. A kérdések közül elsősorban a hogyan a legkevésbé világos, hogy a kisebbségi képviselő cselekedetei miként tudják befolyásolni a szakpolitikai döntéseket. A politikai befolyásként értelmezett szubsztantív képviselet témájában született eredmények jelentős része az Egyesült Államokban látott napvilágot, a helyi és országos szintekről egyaránt.³⁰ Módszertanukban a tanulmányok azt vizsgálták, hogy az afroamerikai és spanyolajkú képviselők jelenlétének volt-e hatása a jóléti és a helyi önkormányzati kiadásokra,³¹ vagy az önkormányzati intézményekben dolgozók faji összetételére,³² mások pedig a kongresszusi képviselők és szenátorok szavazási mintázatait elemezték és azt, hogy miként foglaltak állást egyes vitákban.³³ Hasonló módon, egy indiai esettanulmány azt tárta fel, hogy a nagyobb kisebbségi képviselet vajon nagyobb mértékű célzott támogatásokat eredményezett-e az érintett csoportok számára.³⁴

A már egy-egy európai országot vagy azokat is vizsgáló kutatások sorában Miriam Hänni 47 országban (Nyugat- és Kelet-Európa, Észak- és Dél-Amerika, Ausztrália, Új-Zéland), 88 kisebbségi csoport körében lefolytatott elemzése arra jutott, hogy a deskriptív képviselet leginkább akkor tud sikeres lenni, ha a képviselők kormánypártiak, erős a törvényhozás, illetve a csoport viszonylag jelentős a lakosságon belül. Maguknak a képviselők az azonosítását a parlamenti honlapok

³⁰ Lásd például Canon, David T.: Electoral Systems and the Representation of Minority Interests in Legislatures. *Legislative Studies Quarterly*, 24(3), 1999. 331–385; Hayden, Grant M.: Resolving the Dilemma of Minority Representation. *California Law Review*, 92(6), 2004. 1589–1637.

³¹ Lásd például Preuhs, Robert R.: Descriptive Representation as a Mechanism to Mitigate Policy Backlash. Latino Incorporation and Welfare Policy in the American States. *Political Research Quarterly*, 60(2), 2007. 277–292.

³² Lásd például Sass, Tim R. – Mehay, Stephen L.: Minority Representation, Election Method, and Policy Influence. *Economics & Politics*, 13(3), 2003. 323–339.

³³ Lásd például Hero, Rodney R. – Preuhs, Robert R.: Black–Latino Political Relationships: Policy Voting in the U.S. House of Representatives. *American Politics Research*, 38(3), 2010. 531–562. Preuhs, Robert R. – Hero, Rodney R.: A Different Kind of Representation: Black and Latino Descriptive Representation and the Role of Ideological Cuing. *Political Research Quarterly*, 64(1), 2011. 157–171.

³⁴ Pande, Rohini: *Minority Representation and Policy Choices: The Significance of Legislator Identity*. Development Economics Discussion Paper Series, No. 16., 1999.

önmeghatározása és a szakértői kódolás alapján végezte el. Rámutatott, hogy minden ilyen típusú kutatásnak az az alapvető problémája, hogy a kisebbségi érdekeket korántsem lehet homogénnek tételezni, ezért szerinte azokat az ügyeket szükséges vizsgálni – az esetében a kisebbségi nyelvi jogokat és a gazdasági diszkriminációt –, amelyek valószínűleg fontosak a csoporthoz tartozók többsége számára.³⁵

A bosznia-hercegovinai helyi önkormányzatokban fenntartott helyeken ülő kisebbségi képviselők hatását vizsgáló Hodžić és Mraović szerzőpáros inkább eljárási és szubjektív értelemben közelítették a képviselethez: vajon, és ha igen, milyen mértékben befolyásolta a fenntartott hely a képviselői hatást, és interjúalanyaiktól megkérdezték, hogy szerintük milyen specifikus kisebbségi érdekek léteznek, és ezeket mennyire sikerült képviselni, illetve hogy a kisebbségek képviselve érzik-e magukat a képviselő által. Nyolc önkormányzat vizsgálata alapján összességében pozitív, de inkább mérsékelt hatást mutattak ki, és meghatározónak bizonyult a képviselő pártkötődése, ami csökkentheti így a fenntartott mandátum hatását. Hét indikátort állítottak fel a hatás szintjének megállapítására: 1) a civilek bevonását szolgáló mechanizmusok használatának gyakorisága, 2) a kisebbségi csoporttól érkező javaslatokra kapott visszajelzések, 3) a befolyás percepciója például a kisebbségi civil társadalomban, 4) vétőjogok használata, 5) költségvetési támogatás kisebbségi projektekre és civil szervezeteknek, 6) döntések kisebbségeket érintő ügyekben, 7) más esetekben.³⁶

A 2008–2012-es szerbiai parlamenti ciklusban 31 kisebbségi háttérű képviselő felszólalásait elemző Jelena Lončar is azt a megközelítést vallotta, hogy ahelyett, hogy ő állapította volna meg, hogy mi lehet a kisebbségi érdek, a képviselők tevékenysége során vizsgálta, hogy ők milyen ügyeket tekintettek kisebbségi szempontból relevánsnak, pontosabban miként konstruálták meg a kisebbségi érdekeket. A nem kisebbségi pártokban ülő kisebbségi képviselőket úgy azonosította, hogy akik a vitákban és az érintett parlamenti bizottság honlapján ilyenformán határozták meg magukat, vagy részt vettek egy kisebbség kulturális vagy képviseleti intézményében (utóbbi esetben indultak-e a nemzeti tanács választásokon). Következtetése, hogy a kisebbségi háttér és a kisebbségi párt listáján való megválasztás nem elégséges feltétel ahhoz, hogy valaki a kisebbségi csoport vélt érdekei kapcsán szóljon fel és cselekedjen, viszont a kisebbségi listán megválasztottak nagyobb hatást értek el azoknál, akik mainstream párt révén szereztek mandátumot, vagy úgy, hogy az etnikai pártjuk előzőleg választási koalícióra lépett mainstream párttal.³⁷

³⁵ Hänni, Miriam: Presence, Representation, and Impact: How Minority MPs Affect Policy Outcomes. *Legislative Studies Quarterly*, 42(1), 2017. 97–130.

³⁶ Hodžić, Edin – Mraović, Boriša: Political Representation of Minorities in Bosnia and Herzegovina: How Reserved Seats Affect Minority Representatives' Influence on Decision-making and Perceived Substantive Representation. *Ethnopolitics*, 14(4), 2015. 418–434.

³⁷ Lončar, Jelena: Electoral Accountability and Substantive Representation of National Minorities: The Case of Serbia. *East European Politics and Societies and Cultures*, 30(4), 2016. 703–724.

Hasonló megközelítésben vizsgálta Toró Tibor az RMDSZ szerepét a szubsztantív képviselet megvalósításában a romániai parlament alsóházában: 2004 és 2008 között a 22 képviselő 611 beszédének tartalom- és diskurzuselemzésével azt elemezte, hogy hogyan konstruálták meg a magyar kisebbségi érdekeket. Rámutatott, hogy a követett stratégiák kontextusfüggők a célok elérése érdekében: egyes üzenetek etnicizáltak, míg mások, szintén vélhetően fontos ügyekben deetnicizáltak voltak, amelyek össze is függtek egymással, például a nem kisebbségi ügyekben való kooperáció elősegíthette a kisebbségi ügyek támogatását.³⁸

Magyarországon, a kialakított választási rendszerük vitatott kérdései mellett, már az első ciklusként kezdve növekvő szakmai érdeklődés kísérte a nemzetiségi szószólók, illetve a sikeres mozgósítás eredményeként 2018-ban és 2022-ben is megválasztott német országgyűlési képviselő tevékenységét. M. Balázs Ágnes kvantitatív és kvalitatív eszközöket vegyítve vizsgálta elsőként a szószólók 2014–2017 közötti parlamenti tevékenységét, konkrétan a felszólalásaik számát, nyelvét és témáit, a nemzetiségekhez köthető ügyek jelenlétét a parlamenti kérdésekben és a törvényalkotásban, valamint a nemzetiségi kultúrára és önkormányzatokra fordított költségvetési források részesedésének alakulását. Következtetéseiben rámutat, hogy a szószólóknak a plenáris ülésen való felszólalási lehetősége eleve korlátozott, a nemzetiségi kérdésekre terjed ki, de ezzel együtt is a 13 szószóló felszólalásainak a száma meglehetősen eltérő és ingadozó volt a vizsgált években, még ha a közös nemzetiségi érdekek megjelenítésére és a szószólók között egyfajta munkamegosztásra is akadtak példák közöttük.³⁹ Ugyanezen megközelítéssel, a következő ciklusra is kiterjedő vizsgálata arra a megállapításra jutott, hogy a nemzetiségi szószólók és a német képviselő megjelenésével 2002 óta összességében nem növekedett jelentős mértékben a nemzetiségi tárgyú napirend előtti felszólalások, interpellációk, kérdések és azonnali kérdések száma, miként a kapcsolódó, elfogadott törvények száma sem mutatott jelentősebb emelkedést. Mindazonáltal rámutatott, hogy a német képviselő által elnökölt és a szószólókból álló Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága által benyújtott önálló indítványok révén képesek voltak eredményeket elérni.⁴⁰ Egy újabb írásában a nem nemzetiségi listáról megválasztott, de (potenciálisan) nemzetiségi háttérű képviselők körét és nemzetiségi témákhoz köthető felszólalásaikat tárta fel.⁴¹

³⁸ Toró Tibor: Ethnicization or de-ethnicization? Hungarian political representation in the Romanian parliament. *Nationalities Papers*, 46(2), 2018. 219–236.

³⁹ M. Balázs Ágnes: Szólnak a szószólók? A nemzetiségi szószólók hatása a parlamenti napirendre. *Regio*, 25(3), 2017. 231–259. Megállapításait megerősítette Kállai Péter elemzése is a 2017-ig elhangzott szószólói felszólalásokról, lásd: Kállai Péter: Képviselő-e a szószóló? Nemzetiségi képviselet a magyar Országgyűlésben. *MTA Law Working Papers*, (4)12, 2017. 1–12.

⁴⁰ Uő: *Többször szavazni és egyenlőnek maradni? A plurális választójog és a nemzetiségi képviselet útvesztőjében*. Budapest: Gondolat, 2022. 266–267.

⁴¹ Uő: Kik képviselik a nemzetiségeket a parlamentben? Nemzetiségi ügyek és képviselet az Országgyűlésben – a szószólókon túl. *Pro Minoritate*, tél, 2023. 61–85.

Móré Sándor több írásában is arra a megállapításra jutott, hogy a hazai nemzetiségeknek az Alaptörvényben rögzített, az Országgyűlés munkájában való részvétele alapvetően leginkább a nemzetiségi bizottságon keresztül valósul meg elsősorban a nemzetiségi érdekek összehangolása, kommunikálása, a nemzetiségi, kormányzati és parlamenti szereplőkkel való kapcsolattartás, és nem utolsósorban a bizottság által benyújtott javaslatok sikeres elfogadása révén. Utóbbiakhoz hozzá kell tenni, hogy a törvényjavaslatok esetében azok már előzetesen egyeztetve voltak a kormánnyal,⁴² pontosabban a nemzetiségi érdekképviselőkön kívül a szakértárokkal, az alapvető jogok biztosának nemzetiségi ügyekért felelős helyettesével, illetve a parlamenti frakciókkal.⁴³

Komolyabb előrelépést Kállai Péter sem tudott kimutatni a 2018–2020 közötti félciklust vizsgálva, amikor a német nemzetiséget immár teljes jogú országgyűlési képviselő képviselte, aki a nemzetiségi támogatások növekedését és szintén a nemzetiségi bizottság szerepét emelte ki a nemzetiségi érdekek nyilvános megjelenítésében, de egyben rávilágított a plenáris ülés és a parlament ellenőrző szerepének a kiüresedésére.⁴⁴ Legújabb kötetében 2022-ig kínál összegző elemzést, amely a szöszölói és német képviselői felszólalásokat vizsgálva ismételten az egyes szereplők teljesítménye között mutatkozó különbségeket, illetve a kormányoldalnak való politikai, anyagi és intézményes kitettséget, a kritikai és potenciálisan kellemtelen megjegyzések hiányát hangsúlyozta.⁴⁵

A kutatás által azonosított kisebbségi (háttérű) képviselők főbb jellemzői

A HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézetében 2022 végén indult csoportos kutatás a kisebbségi parlamenti képviselők szubsztantív képviselésének az összehasonlító vizsgálatára összesen 11 országban: földrajzi keretei Magyarország és szomszédai mellett még magában foglalják Koszovót, Németországot és Olaszországot. Közülük a jelen blokk további tanulmányai a kisebbségi képviselőket németországi, romániai, szerbiai és szlovákiai helyzetét és kérdéseit veszik górcső alá. A kutatás fő szabályként minden országban az elmúlt – rendes vagy előrehozott választással már véget ért vagy legkésőbb 2026-ban véget érő – két ciklusban különböző

⁴² Móré Sándor: Erdemi befolyás vagy statisztaszerep? A Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága az Országgyűlésben (2018–2022). *Regio*, 2022/3. 122.

⁴³ Kissné Köles Erika. Szlovén szöszölói interjú. In: Szabó Tamás (szerk.): *Szöszölők könyve (szakmai interjúkötet)*. Dunaharaszti: Homo Oecologicus Alapítvány, 2024. 118.

⁴⁴ Kállai Péter: Képvisel-e a képviselő? Nemzetiségi parlamenti képviselő Magyarországon. *ELTE POL-IR Working Paper Series*, 6, 2020. 1–46.

⁴⁵ Uő: *Szöszölők. Nemzetiségi képviselő a magyar Országgyűlésben, 2014–2022*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2024.

módokon mandátumot szerző kisebbségi képviselők tevékenységet tárja fel a jellemzően inkább egykamarás parlamentekben (Ausztriában, Németországban, Olaszországban, Romániában és Szlovéniában működik második kamara is), valamint egyes esetekben a téma szempontjából meghatározó tartományi törvényhozáásokban (Brandenburg, Burgenland, Karintia, Schleswig-Holstein, Szászország, Vajdaság), kivéve azokat, ahol az etnoregionális képviselet az előbbiekhöz képest jóval számottevőbb arányban vagy akár többségben van (Trentino-Alto Adige, Valle d'Aosta). A kutatás jelen állása szerint hangsúlyosan az önbevallás alapján így összesen 284 képviselőt és magyarországi nemzetiségi szöszlőt sikerült azonosítani, akik a döntően arányos-listás választási rendszerek keretei között (az arányost az egyéni-többségi rendszerrel ötvöző vegyes szisztémák működnek Magyarországon, Németországban, Olaszországban és Ukrajnában), legtöbb esetben, 33%-ban kisebbségi, interetnikus vagy etnoregionális pártok színeiben jutottak be a parlamentekbe, 31%-uk nem etnikai, hanem mainstream pártok képviselőiként, míg 28%-uk garantált vagy kedvezményes kisebbségi mandátumot szerzett (Horvátország, Koszovó, Magyarország, Szlovénia). A fennmaradó 8%-ot a 2014 utáni magyarországi nemzetiségi szöszlők teszik ki. Az országok közötti megoszlásukat tekintve a legnagyobb arányban a romániai (25%), a magyarországi (16%), a szerbiai és a koszovói (13–13%), a szlovákiai (12%) és a németországi (6%) kisebbségi szereplők vannak jelen, míg az ausztriai, horvátországi, olaszországi, szlovéniai és ukrainai képviselők részesedése külön-külön csak 3%. Nemzetiségüket tekintve, a kettős identitásokat is beleszámolva a közel 300 képviselő legalább 32 különféle kisebbséget képvisel: valamivel kevesebb mint a harmaduk magyar (27%), 10%-uk szerb, 9%-uk roma, 6-6%-uk bosnyák és német, míg a többi csoport aránya egyenként 5% alatti.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Alonso, Sonia – Ruiz-Rufino, Rubén: Political representation and ethnic conflict in new democracies. *European Journal of Political Research*, 46(2), 2007. 237–267. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2007.00693.x>
- Andriescu, Monica – Gherghina, Sergiu: *The Dual Consequences of Politicization of Ethnicity in Romania*. ECMI Working Paper, No. 63, 2013.
- Bieber, Florian: Introduction: Minority Participation and Political Parties. In: *Political Parties and Minority Participation*. Skopje: Friedrich Ebert Stiftung, 2008. 5–30.
- Bird, Karen: Ethnic quotas and ethnic representation worldwide. *International Political Science Review*, 35(1), 2014. 12–26. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192512113507798>

- Brancati, Dawn: Decentralization: Fueling the Fire or Dampening the Flames of Ethnic Conflict and Secessionism? *International Organization*, 60(3), 2006. 651–685. DOI:10.1017/S002081830606019X
- Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 7–8, 2001. 60–66.
- Brunner Georg: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 1995.
- Canon, David T.: Electoral Systems and the Representation of Minority Interests in Legislatures. *Legislative Studies Quarterly*, 24(3), 1999. 331–385. DOI: <https://doi.org/10.2307/440349>
- Farkas György Tamás: *Kisebbségek és a választójog*. Budapest: Gondolat, 2024.
- Frowein, J. A. – Bank, Roland: *The Participation of Minorities in Decision-Making Processes*. Expert study submitted on request of the Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN) of the Council of Europe by the Max-Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg, 2000.
- Gadjanova, Elena: What is an Ethnic Appeal? Policies as Metonymies for Ethnicity in the Political Rhetoric of Group Identity. *Ethnopolitics*, 12(3), 2013. 307–330. DOI: <https://doi.org/10.1080/17449057.2012.730261>
- Gurr, Ted Robert: Why Minorities Rebel: A Global Analysis of Communal Mobilization and Conflict since 1945. *International Political Science Review*, 14(2), 1993. 161–201. DOI: <https://doi.org/10.1177/019251219301400203>
- Hayden, Grant M.: Resolving the Dilemma of Minority Representation. *California Law Review*, 92(6), 2004. 1589–1637. DOI: 10.2307/3481351
- Hänni, Miriam: Presence, Representation, and Impact: How Minority MPs Affect Policy Outcomes. *Legislative Studies Quarterly*, 42(1), 2017. 97–130. DOI: <https://doi.org/10.1111/lsq.12142>
- Hero, Rodney R. – Preuhs, Robert R.: Black–Latino Political Relationships: Policy Voting in the U.S. House of Representatives. *American Politics Research*, 38(3), 2010. 531–562. DOI: 10.1177/1532673X09338369
- Hodžić, Edin – Mraović, Boriša: Political Representation of Minorities in Bosnia and Herzegovina: How Reserved Seats Affect Minority Representatives' Influence on Decision-making and Perceived Substantive Representation. *Ethnopolitics*, 14(4), 2015. 418–434. DOI: <https://doi.org/10.1080/17449057.2015.1032004>
- Htun, Mala: Is Gender like Ethnicity? The Political Representation of Identity Groups. *Perspectives on Politics*, 2(3), 2004. 439–458. DOI: 10.1017/S1537592704040241
- Ishiyama, John: Ethnopolitical Parties and Democratic Consolidation in Post-Communist Eastern Europe. *Nationalism and Ethnic Politics*, 7(3), 2001. 25–45. DOI: <https://doi.org/10.1080/13537110108428636>

- Jones, Nicola – Villar, Eliana: Situating children in international development policy: challenges involved in successful evidence-informed policy influencing. *Evidence & Policy*, 4(1), 2008. 31–51. DOI: <https://doi.org/10.1332/174426408783477891>
- Juberias, Carlos Flores: Választási törvényhozás és etnikai kisebbségek Kelet-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 1998/2. 61–89.
- Kállai Péter: Képviselő-e a szószóló? Nemzetiségi képviselet a magyar Országgyűlésben. *MTA Law Working Papers*, (4)12, 2017. 1–12.
- Kállai Péter: Képviselő-e a képviselő? Nemzetiségi parlamenti képviselet Magyarországon. *ELTE POL-IR Working Paper Series*, 6, 2020. 1–46.
- Kállai Péter: *Szószólók. Nemzetiségi képviselet a magyar Országgyűlésben, 2014–2022*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2024.
- King, Ronald F. – Marian, Cosmin Gabriel: Minority Representation and Reserved Legislative Seats in Romania. *East European Politics and Societies*, 26(3), 2012. 561–588. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325412441493>
- Kissné Köles Erika. Szlovén szószólói interjú. In: Szabó Tamás (szerk.): *Szószólók könyve (szakmai interjúkötet)*. Dunaharaszti: Homo Oecologicus Alapítvány, 2024. 115–123.
- Krook, Mona Lena – O’Brien, Diana Z.: The Politics of Group Representation: Quotas for Women and Minorities Worldwide. *Comparative Politics*, 42(3), 2010. 253–272. DOI: <https://doi.org/10.5129/001041510X12911363509639>
- Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Lijphart, Arend: *Electoral Systems and Party Systems*. New York: Oxford University Press, 1994.
- Lončar, Jelena: Electoral Accountability and Substantive Representation of National Minorities: The Case of Serbia. *East European Politics and Societies and Cultures*, 30(4), 2016. 703–724. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325416650252>
- M. Balázs Ágnes: Szólnak a szószólók? A nemzetiségi szószólók hatása a parlamenti napirendre. *Regio*, 2017/3. 231–259. DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v25i3.178>
- M. Balázs Ágnes: *Többször szavazni és egyenlőnek maradni? A plurális választójog és a nemzetiségi képviselet útvessztőjében*. Budapest: Gondolat, 2022.
- M. Balázs Ágnes: Kik képviselik a nemzetiségeket a parlamentben? Nemzetiségi ügyek és képviselet az Országgyűlésben – a szószólókon túl. *Pro Minoritate*, tél, 2023. 61–85.
- Mansbridge, Jane: Should blacks represent blacks and women represent women? A contingent ‘yes’. *Journal of Politics*, 61(3), 1999. 628–657. DOI: <https://doi.org/10.2307/2647821>
- McGarry, John – O’Leary, Brendan: Iraq’s constitution of 2005: Liberal consociation as political prescription. In: Choudhry, Sujit (ed.): *Constitutional Design*

- for *Divided Societies: Integration or Accommodation?* Oxford: Oxford University Press, 2008. 342–368.
- Móré Sándor: Érdemi befolyás vagy statisztaszerep? A Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága az Országgyűlésben (2018–2022). *Regio*, 30, 2022/3. 110–126. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i3.110>
- Pande, Rohini: *Minority Representation and Policy Choices: The Significance of Legislator Identity*. Development Economics Discussion Paper Series, No. 16., 1999.
- Pap András László: *Identitás és reprezentáció: Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviseletig*. Budapest: Gondolat, 2007.
- Phillips, Anne: *The Politics of Presence*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Pitkin, Hannah: *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press, 1967.
- Preuhs, Robert R.: Descriptive Representation as a Mechanism to Mitigate Policy Backlash. *Latino Incorporation and Welfare Policy in the American States. Political Research Quarterly*, 60(2), 2007. 277–292. DOI: <https://doi.org/10.1177/1065912907301981>
- Preuhs, Robert R. – Hero, Rodney R.: A Different Kind of Representation: Black and Latino Descriptive Representation and the Role of Ideological Cuing. *Political Research Quarterly*, 64(1), 2011. 157–171. DOI: <https://doi.org/10.1177/1065912909346739>
- Reilly, Benjamin: Electoral Systems for Divided Societies. *Journal of Democracy*, 13(2), 2002. 156–170. DOI: <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2002.0029>
- Reynolds, Andrew (ed.): *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Reynolds, Andrew: *Electoral systems and the protection and participation of minorities*. London: Minority Rights Group International, 2006.
- Roeder, Philip G.: Power dividing as an alternative to power sharing. In Roeder, Philip G. – Rothchild, Donald S. (eds.): *Sustainable Peace: Power and Democracy After Civil Wars*. Ithaca: Cornell University Press, 2005. 51–82.
- Sass, Tim R. – Mehay, Stephen L.: Minority Representation, Election Method, and Policy Influence. *Economics & Politics*, 13(3), 2003. 323–339. DOI: 10.1111/1468–0343.00127
- Schobess, Richard: Behind the Scenes: What is Parliamentary Performance and How Can We Measure It? *Parliamentary Affairs*, 75(4), 2022. 767–790. DOI: <https://doi.org/10.1093/pa/gsab024>
- Stroh, Alexander: Electoral rules of the authoritarian game: undemocratic effects of proportional representation in Rwanda. *Journal of Eastern African Studies*, 4(1), 2010. 1–19. DOI: 10.1080/17531050903550066
- Székely István Gergő – Horváth István: Diversity recognition and minority representation in Central and Southeast Europe: a comparative analysis. *Nationalities*

Papers, 42(3), 2014. 426–448. DOI: <https://doi.org/10.1080/00905992.2014.916660>

Toró Tibor: Ethnicization or de-ethnicization? Hungarian political representation in the Romanian parliament. *Nationalities Papers*, 46(2), 2018. 219–236. DOI: 10.1080/00905992.2017.1318122

Verstichel, Annelies: *Participation, Representation and Identity. The right of persons belonging to minorities to effective participation in public affairs: Content, justification and limits*. Antwerp: Intersentia, 2009.

Williams, Melissa S.: *Voice, Trust, and Memory*. Princeton: Princeton University Press, 1998.

Wolff, Stefan: Post-Conflict State-Building: The Debate on Institutional Choice. *Third World Quarterly*, 32(10), 2011. 1777–1802. DOI: <https://doi.org/10.1080/01436597.2011.610574>

Young, Iris Marion: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 1990.

Zuber, Christina Isabel: Reserved Seats, Political Parties, and Minority Representation. *Ethnopolitics*, 14(4), 2015. 390–403. DOI: <https://doi.org/10.1080/17449057.2015.1032007>